

Dannelse og det moderne Af Thue Kjærhus

Kapitalismen har haft en tendens til at undergrave kultur, fordybelse og fællesskaber. Derfor er det blevet vanskeligere at insistere på kvalitet i uddannelser og kultur. En sådan indgang til kritik af civilisationen er fælles for både konservative- og marxistiske intellektuelle (Frankfurterskolen) i den tyske kulturkreds. Vi er i Rønshoved gruppen, hvor vi advokerer for både folkelig- og akademisk dannelse ikke upåvirket af den tyske kulturkreds.

Den tysk jødiske samfundsfilosof TW. Adorno (1903-75), som mange kulturkonservative har taget til sig, til trods for at han er marxist, er sammen med den tysk jødiske politiske tænkere Hannah Arendt (1906-75) måske den, som bedst begrundes, hvilke problemer dannelsen står overfor i kapitalismen. Jeg vil med afsæt i en konservativ tilgang til samfundet behandle begge tænkere i denne kronik!

Adorno har to begreber, som vi skal være fortrolige med for at forstå hans civilisationskritik. Begreberne det almene og detsærlige. Det almene kan lidt populært identificeres med kapitalismens drivkræfter og det tankesæt, der er forbundet med økonomisk rationalitet. Det særlige er derimod de områder i samfundet, som er relativt uberørte af kapitalismens behårde logik. Traditionelt vil man placere kunst, intellektualitet, musik, litteratur og dannelsen i det særlige. Overfor det almene står som sagt dannelsen, som ikke kan begrundes økonomisk rationelt. Vi kan allerhøjest gøre gældende, at dannelsen skaber en mod-forestilling til den kapitalistiske formålsrettethed. Så længe vi ser verden som eet med det almene, vil vi se fremtiden og livet som samfundsmæssigt determineret, dvs. som en naturlov. Derfor er sprogbrugen i det moderne blevet mere og mere domineret af ord som nødvendighed og uundgåelighed.

Det er min påstand, at dannelsen og uddannelserne er under pres af markedsøkonomisk tænkning. Men hvad forstår vi ved dannelse? Når jeg taler om dannelse, så tænker jeg både på den folke-lige dannelse i en grundtvigsk optik, hvis forudsætninger er fortrolighed med fælles kultur og fælles samfundsmæssige værdier – og akademisk intellektuel dannelse (Bildung). Den akademiske dannelse forudsætter filosofisk skoling, fordybelse og en bred flerfaglighed. Men den folkelige- og akademiske dannelse har det som sagt vanskeligt i Danmark. Akademikere som præges mere og mere af det almene (markedsøkonomien) ser ikke længere deres uddannelser som dannende, men alene som kompetenceudviklende. De er allerede opdraget ideologisk til at se dannelsen som en modsætning til fremskridtet. De er derfor ikke længere optaget af, hvilken grundlagstænkning, der er baggrunden for deres umiddelbare selvforståelse. Vi har derfor fået akademikere, journalister og skolefolk, som kun orienterer sig til den verden, som kan iagttages, opleves og gøres til genstand for empirisk forskning. Derfor stiller moderne akademikere ikke længere spørgsmål til grundlagstænkningen. Den operationelle tankegang (det almene/markedstænkningen), der har været en afgørende del af tidsånden de seneste årtier, er blevet et med det nuværende regeringsgrundlag (og det foregående), og med tidsånden blandt Cafe Latte segmentet og den kreative klasse.

Thorning Schmidts tankesæt er, som Lykke Rasmussens, behavioristisk (adfærdspsykologisk) og deterministisk (samfundsmæssig naturlov). Den er behavioristisk, fordi hun gennem lovgivning f.eks. vil indskrænke de arbejdsløses oparbejdede rettigheder i håbet om, at det vil ændre deres adfærd, og hun er deterministisk, fordi hun mener, det er nødvendigt økonomisk

Rønshovedgruppen

at gøre sådan. Den nødvendighedstænkning, som hun udleder af en påstået økonomisk fastlagt naturlov, er for mig at se et udtryk for moderne fatalisme (fastlagt skæbne).

Politisk behaviorisme er ifølge den politiske tænker Hannah Arendt betinget af et individualiseret opdelt samfund, hvor menneskets indre jeg-styring ikke længere er tilstrækkelig til at regulere adfærden. Politikerne finder det derfor nødvendigt at imødegå den manglende indre jeg-styring med regler, forordninger og straffeforanstaltninger. Så længe samfundet udvikler sig bort fra en rummelig enhedskultur med relativt fælles normer, vil regelkulturen og behaviorismen tiltage, fordi vore normer er blevet divergerende og den indre jeg-styring af adfærd mindre markant.

Tidens politiske fatalisme, hvor alt er forudbestemt, gør det vanskeligt at få etableret et handlingsperspektiv, som kan tænke løsningerne på økonomisk og kulturelle kriser kvalitativt anderledes. Vestager repræsenterer sammen med mange unge liberalister dette fatalistiske tankesæt, når hun bl.a. noterer, at folk der falder ud af dagpengesystemet ikke skal klage - "Sådan er det jo bare."

Siden midten af det 18. århundrede er determinismen og fatalismen i samfundsvidenskaberne og samfundet som sådan tiltaget. Udviklingen er blevet iklædt en rationalistisk retorik, som kulminerede med stalinismen. I dette univers begrundede man ekspropriationen af bøndernes korn i Ukraine i 1920'erne med, at kornet skulle sælges på verdensmarkedet, så Sovjet-samfundet kunne købe traktorer, maskiner og ny teknologi til gavn for fremtidens sovjetborgere. Resultatet blev, at millioner døde af hungersnød for ideen om nødvendighed. Rationalismen, der reducerer alle livets aspekter til tilsyneladende fornuft, er præget af kapitalismens nyttebetragtninger. De ser både dannelsen og religioner som ufornuftige størrelser. De har derfor ikke øje for det særlige og autentiske, som er kendetegnende for dannelsen og religionerne. Derfor ser ny-rationalisterne de tre grundlæggende monoteistiske religioner som identiske. Religionerne ensliggøres (ækvivaleres, Adorno), hvilket er et overgreb mod det særlige og autentiske.

Religion er i et rationalistisk univers som antydet, identisk med overtro og u-fornuft. Derfor skal den bekæmpes med alle midler. Det skal dannelsen også. Dannelsen kan nemlig heller ikke legitimeres rationelt, dvs. ud fra kravet om markedsøkonomisk fornuft. Dannelsen er i en ny-rationalistisk diskurs pr. definition usamtidig og reaktionær. Noget som er i modstrid med fremskridtet. Hvorfor skal gymnasieelever lære poesi, latin og fransk, som er i modstrid med modernitetens krav om operationalitet og markedsorienteret rationalitet. Derfor er dannelse i gymnasieskolerne blevet et med de krav, som unge mennesker vil møde i den aktuelle kapitalistiske verden.

Hvis vi ikke får etableret en tænkning udenfor det, som Adorno karakteriserer som det almene, dvs. i det særlige, så kan vi ikke tænke kritisk. Det er derfor vigtigt, at universiteterne også profilerer sig på dannelse/Bildung. Vi har brug for en faglighed på universiteterne, som tør være dyb, langmodig og ikke blot operationel. En tænkning, som skal kritisere tidsånden, og vor selvforståelse.

Nu kan man let få det indtryk, at jeg er tilbageskuende i mit forehavende. Det mener jeg imidlertid ikke, jeg er. Kapitalismen er efter min vurdering, en landvinding for civilisationen. Den har skabt rigdom og mulighedsbetingelser for et bedre liv for millioner af mennesker, men den kan ikke stå alene med sin almene markedsorienterede rationalitet. Den må komplementeres med akademisk dannelse, folkelig dannelse og kristendom/jødedom. Men hvordan indholdsbestemmer vi det moderne, som ikke blot kan reduceres til kapitalismens markedstænkning? Professor Hans-Jørgen Schanz (f.1948), Idehistorie Århus

Rønshovedgruppen

Universitet, opridser de forhold, der skal være gældende, for at et samfund kan betegnes som moderne i bogen: "Selvfølgeligheder" (1999).

Det moderne projekt indledes i 1700-tallets anden halvdel. Det går ud på "i samtidighed at udfolde naturbeherskelse med henblik på tilfredsstillelse af menneskelige behov; at etablere almengyldige love, der håndhæves, for det sociale (menneskerettighederne er barn heraf) begrundet i fornuften; og endelig at fremelske hvert menneskes myndighed, dvs. evne og mod til at bruge sin egen forstand uden nogen eller andets ledelse..." Og som Schanz korrekt noterer, så er det moderne ikke et globalt faktum. De fleste lande i den tredje verden og Kina opfylder nemlig ikke alle elementerne i definitionen af det moderne.

Men som Schanz ofte også gør gældende, så har det moderne, ikke noget svar på eksistentielle spørgsmål. Derfor er jødedommen og kristendommen stadig essentielle figurer i tilværelsen, ligesom filosofi og dannelse bør være det. Ja, hvis vi skal imødegå fatalismen og determinismen, så må vi bl.a. insistere på filosofi, bred flerfaglig dannelse, kunst og jødedom/kristendom. Begge religioner er nemlig kendetegnende ved et opgør med fatalismen. Derfor kan jøde- og kristendommen tale om skyld og ansvar.

I den kristne og jødiske tro er Gud foranderlig, dvs. historisk (modsat ahistorisk) og ikke-fatalistisk. Her adskiller kristendommen sig afgørende fra Islam som er deistisk (Gud hersker her uden dialog til mennesket) og hængt op på en skæbne-monoteisme lig Karen Blixens skæbneforestillinger.

I jødedommen griber Gud ind i en verden i et samspil med mennesket. Vi står som menneske i et jeg-du forhold til Gud, for nu at udtrykke mig med den østrigske-israelske jødiske filosof Martin Bubers (1878-1965) ord. Gud forandrer sig så at sige historisk i dialog med mennesket. Profeterne, der var de første religionskritikere, går således voldsomt i rette med Jahve, og er i evig samtale med skaberen. Denne jødiske tilgang til Gud, som de kristne overtager, er et opgør med al fatalisme og skæbnetro. Vi bliver gjort til handlingsobjekter og er derfor både ansvarlige og skyldige både på det personlige og samfundsmæssige plan. Vi kan forandre verden og tilværelsen. Det er denne tankegang, som reduceres i det moderne i takt med afkristningen af Europa og kapitalismens erodering af det særlige. Derfor kan den jødisk, kristne kulturelle virkning på kapitalismens fatalisme få positiv betydning for det moderne.

Den tysk jødisk politiske tænker Hannah Arendt, som jeg har beskæftiget mig med, siden jeg var bosat i Israel i 1970'erne, gør som mange marxister gældende, at kapitalismen skaber individualiserede (atomiserede) samfund. Samfund som atomiseres er ikke i stand til at oparbejde tillid, fordi tillid kun kan skabes i fællesskaber. Det er ikke tilstrækkeligt at være udstyret med borgerrettigheder. Borgerrettigheder skaber ikke fællesskaber, men sikrer alene borgerens rettigheder. Borgerrettighederne, og det vi definerede som det moderne, skal kombineres med fællesskaber. Det er nemlig gennem erfaringer med andre mennesker, vi opdager, at vi kan stole på det, de siger og gør. Det er her, vi opdager os selv og andre. Hvis vi ikke rundes af et fællesskab, men af et atomiseret individualistisk samfund, så skabes mulighedsbetingelserne ifølge Hannah Arendt for det ideologiske menneske, som er uden evnen til socialt og etisk perspektivbytte.

Det ideologiske individuelle menneske er således frarøvet troen på andres etik og positive hensigter. De kan kun overbevises politisk af logik, rationalitet og regler, dvs. af ideologi. De mangler den sunde fornuft som etableres i fællesskaberne og gør alle livets aspekter til et spørgsmål om rationalitet, kontraktpolitik og ISO-9000 systemer. Det var de moderne masser, som var uden forankring i historien og klassesamfundet, der blev kernen i den totalitære nazisme. Det var den totalitære nazisme i form af SS, der ifølge Arendt blev eet med

Rønshovedgruppen

ondskabens banalitet dvs. en ondskab uden lidenskab, en vilkårlig ondskab så at sige (Arendt). De fascistiske nazister var derimod småborgere, som var optændt af konkret had. De stammede primært fra småborgerskabet, der havde mistet deres magt efter det wilhelmske Tysklands nederlag i 1918. SS blev rekrutteret i massesamfundet, dvs. fra modernitetens atomiserede verden, og SA blev rekrutteret fra småborgerskabet. Deres psykologier var, som Arendt noterer, som dag og nat. Det totalitære atomiserede menneske skulle bevæges og sættes i bevægelse for at kunne kontrolleres. De var letpåvirkelige politisk og moralsk, fordi de ikke var forankret til andet end egen narcissisme. De var uden indre styring af jeget og forandringsparate.

Arendt gør i hovedværket "Det Totalitære herredømme" (1950) gældende, at totalitarismen udsprang dels fra multinationale lande som Østrig-Ungarn og det zaristiske Rusland og dels fra det moderne Nordtyskland. Karakteristisk for både de multinationale og kapitalismen, er, at sammenhængskraften og dermed tillidssamfundet går i opløsning. Det er derfor, det er så vigtigt at skabe en enhedskultur med rum for frisind til minoriteter, bøsser og outdrops. Vi skal derfor have fokus på, at muslimer i Danmark skal være danske muslimer og ikke muslimer som sådan. Men vi skal også skabe forudsætninger for en folke-lig dansk kultur med fælles reference til dansk kultur, dansk historie og danske værdier. Vi må have de moderne, veluddannede fragmenterede individualiserede masser integreret i et folke-ligt kulturelt Danmark. Vi kan nemlig ikke skabe et tillidssamfund baseret på individuelle borgerrettigheder. Formelle borgerrettigheder er ingen garanti mod barbariet. Det så vi i Tyskland i 1933. Det er værd at bemærke, at Nordtyskland specielt i de protestantiske områder var markant mere nazificeret end katolikerne i syd. De protestantiske kulturer var individualiseret og sekulariseret, dvs. moderne og derfor mere påvirkelige for den totalitære nazisme end katolikerne. At Danmark, i modsætning til næsten alle moderne nordeuropæiske og protestantiske lande, undgik den nazistiske og kommunistiske fascination, skyldes Grundtvig. Grundtvigs teologi er et opgør med Luthers skriftfundamentalisme og individuelle guds forhold. Det grundtvigske insisterer i stedet på at skabe et folke-ligt Danmark med fælles rumlig reference til historie, kristendom og kultur. Hermed bliver det grundtvigske et afgørende opgør med Luthers individualisme og kapitalismens tendens til atomisering af fællesskaber. Men efterhånden som den grundtvigske folkelighed og den traditionsbårne dansker er på retræte, vil Danmark komme til at ligne resten af Nordeuropa. Potentialet for det totalitære er således mere tydeligt, end det var i 50'erne og 30'erne.

Konklusion: Den akademiske Bildungs-dannelse er en forudsætning for kritisk tænkning og den folkelige dannelse er en forsikring mod det ideologiske menneske.